

مواد اصلی و مجموعه پایه کتابخانه، معمولاً نسبت به آب بسیار حساسند و خسارات حاصل از تماس با آب بسیار هولناک است. طبیعتاً چنین خساراتی نیاز به عکس‌العملی سریع و موثر نیز دارد و البته تنها زمانی می‌توان چنین عکس‌العملی نشان داد که برنامه کنترل و مقابله با سوانح وجود داشته باشد. بدیهی است وجود چنین برنامه‌هایی سبب خواهد شد گروه‌های نجات بتوانند تقریباً بلافاصله حرکت کنند و پس از رسیدن به محل حادثه، عملیات نجات را آغاز کنند. همچنین در کنار اعزام آنها، وسایل و تجهیزاتی نیز باید آماده استفاده، نگهداری شوند تا گروه نجات بتوانند از مقدمات پشتیبانی چون امکانات انجماد با باد و ذخیره در شرایط سرد، سود جویند. هدف گروه‌های نجات در اصل کنترل و مهار کردن سانحه و تثبیت وضع مواد صدمه دیده است که اگرچه ساده به نظر می‌رسد، ولی اهدافی گسترده دارد.

واژه «سانحه» واژه‌ای خوف‌انگیز است و همواره سوانحی چون زلزله، سیلابهای شدید و طوفان را به خاطر می‌آورد. اگرچه احتمال وقوع این سوانح در بسیاری از قسمت‌های جهان بعید به نظر می‌رسد، ولی یک حادثه لزوماً نباید از چنین ابعادی برخوردار باشد تا یک سانحه محسوب گردد؛ خسارات ناشی از ترکیدن یک لوله آب و یا آب خارج شده از شلنگ یک ماشین آتش‌نشانی می‌تواند به اندازه جاری شدن سیل، خطرناک باشد. هر برنامه‌ای که بخواهیم برای مقابله با سوانح تهیه کنیم باید با مسأله پیشگیری آغاز گردد و علاوه بر آن اقدامات امنیتی، باید شامل پیشگیری و مقابله با آتش، حفاظت در برابر نفوذ آب، روش‌های ذخیره مواد گردد. معمولاً یک برنامه واکنش سریع عبارت است از سیاهه‌ای از اعمالی که باید از زمان شنیدن زنگ خطر یا آژیر مخصوص انجام شود. تعداد قابل توجهی از کارکنان هر کتابخانه باید آموزش ببینند و آمادگی این را پیدا کنند تا در صورت لزوم در هر لحظه‌ای از روز یا شب و به محض اطلاع برای تشکیل گروه‌های مقابله با سانحه در محل کتابخانه حاضر شوند. در هر ساختمانی باید مقادیری از وسایل و تجهیزات اضطراری، از نظر استراتژیک و به منظور استفاده فوری، در جعبه‌های بزرگ قابل حمل قرار گرفته باشد و روی آنها عنوان «جعبه مقابله با سوانح» نوشته شده باشد. البته

کتابخانه‌ها و سوانح

نوشته: مهرداد نیکنام

سانحه یا بلیه از نظر یک کتابدار، یا یک متخصص آرشیو «حادثه‌ای است که زمان وقوع آن غیرقابل پیش‌بینی و نتیجه آن تخریب جدی است. یک سانحه می‌تواند عملی تخریبی ناشی از شکستگی یک لوله آب، آتش ناشی از سهل‌انگاری و یا به آتش کشیده شدن کتابخانه باشد. معمولترین سوانح، از نشت آب از سقف به دلیل ترکیدن لوله آب و یا استفاده از آب برای خاموش کردن آتش صورت می‌گیرند.

برای نمونه به سوانح بسیاری می‌توان اشاره کرد که مهمترین آنها تجربه تلخ شهر فلورانس در ایتالیاست (در سال ۱۹۶۶)، در این حادثه آب رودخانه آرنو (Arno) بخش عظیمی از گنجینه ادبی ایتالیا را در خود فرو برد. از دیگر موارد قابل اشاره، آتش‌سوزی سال ۱۹۷۲ در کتابخانه حقوق دانشگاه تمپل در فیلادلفیا؛ و سیل سال ۱۹۷۸ در کتابخانه مدیر دانشگاه استانفورد؛ به آتش کشیده شدن کتابخانه مرکزی دانشگاه بلوچستان به سال ۱۳۵۱ (۱۹۷۷) و آتش‌سوزی کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان به سال ۱۳۶۶ (۱۹۸۷) است. تجاربی این چنین سبب شده تا کتابداران و متخصصین حفاظت و نگهداری، نیاز به برنامه کنترل سوانح و بلایا را کاملاً احساس کنند.

این کار مشارکت داشته باشند. به دنبال تهیه و ارسال این پرسشنامه (و تحویل گرفتن آن، پس از تکمیل)، لازم است از این موسسات، به منظور کسب اطلاعات دست اول از مسایل و مشکلات، بازدیدهایی نیز به عمل آید. بدیهی است انتخاب موسساتی که باید مورد بازدید قرار گیرند مبتنی است بر نوع، اندازه و موقعیت جغرافیایی، که ممکن است سبب بروز مشکلات و مسایل خاص گردد.

پس از انجام این مراحل باید با جلب همکاری متخصصین، زمینه‌های بسیاری در پیش نویس دستنامه برنامه ریزی (برای کنترل سوانح) در معرض مطالعه و ابراز نظر متخصصین فرار گیرد، تا در نهایت نسخه نهایی تهیه و تکثیر گردد.

دستنامه فوق باید در سه بخش تنظیم گردد: پیشگیری، عکس العمل و بازیافت. لازم نیست بار دیگر اهمیت مسأله پیشگیری مورد تاکید قرار گیرد، زیرا بهتر است نخست، جلوگیری از وقوع حادثه را بگیریم تا اینکه پس از وقوع حادثه به دنبال راه علاج باشیم. بد نیست گفته شود به هر اندازه که برنامه مقابله با سوانح خوب طراحی شود و افراد گروه‌های نجات و دیگر دست‌اندرکاران به شکلی موثر عمل کنند، راحت‌تر می‌توان به بهترین نتیجه‌ای که انتظار می‌رود، یعنی به حداقل رساندن خسارات و صدمات دست یافت.

اگر مواد کتابخانه در معرض حرارت و آب واقع شوند، میزان صدمه متفاوت خواهد بود. حفاظت از مواد کتابخانه می‌تواند با بررسی دقیق طرح ساختمان کتابخانه، نظامهای ذخیره مواد و روشهای ذخیره (نظیر قرار دادن مواد خاص و یا باارزش، در جعبه‌های مخصوص به منظور حفاظت بیشتر)، به نحو مطلوبتر انجام پذیرد. شناسایی و بازرسی مرتب نقاط آسیب‌پذیر و خطرناک کتابخانه سبب خواهد شد تا در اسرع وقت از علایم آگاه‌کننده اولیه باخبر شویم. هر بخش از دستنامه باید دارای قسمت‌های متعددی باشد و هر قسمت متضمن هدف، مطالب و مباحث مربوط به آن قسمت و صورتی از توصیه‌های لازم که برای نیل به هدف باید به کار گرفته شود. علاوه بر نکات فوق که ذکر آنها در دستنامه واجب است، بجاست که در پایان، نمایه کلیه واژه‌ها به منظور کمک به استفاده‌کننده درج گردد.

ضروری است این وسایل در تجهیزات از نظر وضعیت و آمادگی به طور مرتب کنترل و بازرسی شوند. بسیار اهمیت دارد که با یک‌یک این وسایل و تجهیزات آشنا شویم و چگونگی به کارگیری بدون تأخیر از آنها را بدانیم.

در مورد تدوین این برنامه ضرورت ندارد که بر دستورات روشن و واضح تاکید شود، چرا که هر واکنشی در مقابله با سوانح اگر با هرج و مرج توأم باشد، موفق نخواهد بود.

در مورد تجهیزات اضطراری و خدمات پشتیبانی مثل دستگاههای انجماد با باد، امکانات ذخیره در شرایط سرد، جعبه‌های پلاستیکی اضافی وسایل حمل و نقل و غیره باید پیش‌بینی و برنامه ریزی لازم انجام پذیرد، تا دستیابی به آنها به هنگام بروز سانحه به سرعت ممکن باشد. همچنین رهنمودهای لازم برای عملیات نجات و نجاتگران تدوین گردد و آموزش بنیادین به اعضای گروه نجات داده شود تا علاوه بر آشنایی با وسایل و تجهیزات ویژه مبارزه با سوانح و طرز کار آنها، بدانند چه انتظاری از ایشان می‌رود.

تمامی اعمال بازیابی مواد، در صورت داشتن توان از نظر تعداد و تخصصها، باید توسط کارکنان بخشهای حفاظت و نگهداری، انجام پذیرد. به خاطر داشته باشیم که هدفهای برنامه کنترل سوانح عبارت است از: (۱) جلوگیری از وقوع حادثه، (۲) حفاظت از مواد کتابخانه به هنگام بروز حادثه، (۳) نجات مواد آسیب دیده با سرعت کافی و به شکلی مؤثر و تثبیت شرایط موجود.

اکثر متخصصین حفاظت و نگهداری و مرمت بر این عقیده اند که پس از گذشت چهل و هشت ساعت قارچها و کپکها روی مواد صدمه دیده بر اثر آب شروع به رشد می‌کنند و در نتیجه فساد جدی این مواد آغاز می‌گردد.

برای تهیه برنامه ملی حفاظت و نگهداری مواد کتابخانه به هنگام بروز بلایای طبیعی، لازم است پرسشنامه‌ای تهیه و برای تمامی موسسات مرتبط اعم از کتابخانه‌ها، مراکز اسناد، موزه‌ها، بایگانی‌ها و موسساتی که امکاناتی فنی همچون ماشینهای سردخانه دار و غیره دارند، ارسال گردد. هدف این پرسشنامه تعیین و تثبیت این مطلب است که (۱) از چه چیز در مقابل چه چیز می‌خواهیم محافظت کنیم؛ (۲) چه کسانی می‌توانند در

و متخصصان حفاظت و نگهداری قرار گرفته و به عنوان بخش لازمی از سیاست حفاظت و نگهداری در هر موسسه شناخته شده است. در حال حاضر در سراسر دنیا موسسات بسیاری در این زمینه فعال هستند و برنامه‌های کنترل سوانح در بسیاری کشورها در شرف بازدهی است. ما بر آنیم که هیچ کتابخانه، مرکز اسناد، بایگانی و نهادهایی از این دست نمی‌توانند و نباید از تهیه چنین برنامه‌های غفلت ورزند، بویژه چنانچه این کار در سطح ملی و با همکاری سازمانهایی چون کتابخانه ملی ایران، سازمان اسناد ملی، اطلاعات و مدارك علمی، هیات اُمّانی کتابخانه‌های عمومی و دیگر سازمانهای مهم مرتبط، انجام پذیرد. ان شاء الله.

منابع:

نیکنام، مهرداد. «برنامه‌ریزی ملی برای حفظ و نگهداری منابع کتابخانه‌ها به هنگام بروز بلایای طبیعی»، پیام کتابخانه، س ۲۰، ش ۱۰ (بهار ۱۳۷۱)، ۱۲-۱۷

Buchanan, Sally A. *Disaster planning: preparedness and recovery for libraries and archives*, Paris: Unisist, 1988.

England, Claire & Karen Evans. *Disaster management for libraries; planning and process*, Canada: Canadian library Association, 1988.

Fortson, Judith. *Disaster planning and recovery*, London: Neal-Schuman Pub., Co, 1990.

Morris, John. *The Library disaster preparedness hand-book*, Chicago: American Library Association, 1986.

در برنامه‌ریزی باید کوشش شود ترتیب اولویت بخشهای مهمتر مجموعه، از نظر نجات مواد موجود در آن بخش، مشخص شود. اگرچه تعیین اولویتها کار آسانی نیست ولی لازم است کوشش کافی در این مورد به عمل آید. مثلاً ممکن است هنگام برنامه‌ریزی، برگه‌دان کتابخانه نادیده گرفته شود، حال آنکه برگه‌دان از نظر ادامه فعالیت کتابخانه حائز اهمیت بسیار است و چنانچه نسخه دیگری از آن تهیه نشده باشد، باید در اولویتهای نخست قرار گیرد.

در این دستنامه همچنین باید یک برنامه نمونه، نمودار و فهرستی از خدماتی که می‌تواند پوشش کشوری داشته باشد، مثل تاسیسات خشک کردن در حال انجماد و نتایج تجزیه و تحلیل اطلاعات مندرج در پرسشنامه‌ها و نیز صورتی از کتب مفید برای مطالعه، به صورت پیوست گنجانده شود.

بسیار اهمیت دارد که هنگام تدوین دستنامه فوق، توجه داشته باشیم که مخاطبین آن، در زمینه حفاظت و نگهداری افرادی غیرمتخصص هستند. از این رو لازم است مطالب، حاوی حداقل اطلاعات فنی و تخصصی باشد.

ارزش برنامه کنترل سوانح به داشتن توان، نشان دادن عکس العمل موثر سریع در مقابل حوادث و سوانح است و این توان تنها زمانی حاصل خواهد آمد که مؤسسات کتابداری و اطلاع رسانی دارای کارمندانی آگاه به موضوع، وسایل و تجهیزات مقابله با سوانح و در نهایت دارای دستورالعمل برنامه‌ریزی شده‌ای باشد.

البته هر کتابخانه و موسسه مرتبط با این موضوع باید با توجه و الهام از برنامه ملی کنترل سوانح، برنامه اختصاصی موسسه یا سازمان متبوع خود را تهیه کند تا بتواند به سرعت و با آرامش، در صورت وقوع موقعیت اضطراری عکس العمل مناسب و صحیح نشان دهند. تاکید این برنامه باید بر خودکفایی باشد، و لذا موفقیت نهایی و یا شکست نهایی دستنامه در این است که هر موسسه‌ای بتواند از آن استفاده کند و نیازهای خود را به سهولت و روشنی در آن بگنجانند و برنامه خاص خویش را برای حفاظت و نجات طراحی کند.

مایه دلگرمی است که در سالهای اخیر، پیشگیری از سوانح، به طور روزافزونی مورد توجه و بحث کتابداران